

Розділ 2

СОЦІАЛЬНА АРХІТЕКТОНІКА ОДНОЛІТКІВ

2.1. СТРАТИФІКАЦІЙНИЙ ПРОФІЛЬ У ПОРІВНЯЛЬНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ¹

З'ясування позицій ровесників державності у стратифікованому просторі передбачає виконання чотирьох засадових методологічних завдань. По-перше, опис соціальних змін має спиратися на коректний вибір емпіричних даних, які б відображали їхні головні характеристики. По-друге, акцент на окремому поколінні жодним чином не звужує об'єкт дослідження суто до цієї когорти. Опис будь-якої соціальної категорії має сенс лише у порівнянні з іншими, завдяки чому вдається диференціювати її загальні та специфічні властивості. Отже, мають бути відібрані додаткові вікові когорти, позиції яких у соціальних ієрархіях і зіставлятимуться.

По-третє, застосований у дослідженні перелік індикаторів має забезпечити фіксацію багатовимірного характеру нерівностей, що означає звернення як до низки їхніх ключових форм, так і до множини проявів кожної з них. По-четверте, висвітлення соціоструктурних наслідків змін вимагає використання інструментарію, спроможного вловити особливості взаємозв'язків між окремими формами нерівностей у різні моменти часу.

Запропонований у цій розвідці методологічний підхід з огляду на перелічені міркування дає змогу відповісти на питання, які саме та наскільки глибокі соціоструктурні трансформації були породжені транзитивним станом українського суспільства та як вони вплинули на установки індивідів.

¹На основі однойменної статті, опублікованої 2021 року в часописі: *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 3, 60–74.

Методологічні особливості вимірювання соціоструктурних змін у поколінній перспективі

Емпірична база дослідження. З'ясування позицій представників різних поколінь у просторі нерівностей потребувало залучення широкої бази даних, яка б не лише охоплювала значний відтинок часу, а й включала низку повторюваних у різних хвилях опитувань індикаторів, спроможних зафіксувати місце індивіда в структурних ієрархіях. Цим вимогам задовольняли масиви соціологічного моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАНУ, з яких, відповідно до мети дослідження, було відібрано одержані у 1995–1997 та у 2018–2020 роках.

Вибір одиниць аналізу для міжпоколінних порівнянь. Важливою частиною проєктування порівняльного дослідження, поряд із формуванням переліку вживаних у ньому змінних і розробленням алгоритму роботи з одержаними даними, був коректний вибір *одиниць аналізу*. Перш за все, було виокремлено категорію ровесників Незалежності, яку, з огляду на необхідність подальших зіставлень, було позначено як «дітей». Задля збільшення її обсягу до неї включено індивідів не лише 1991 року народження, а й 1990 та 1992 років із хвиль моніторингових опитувань 2018–2020 років. Таким чином, когорту дітей становила молодь віком від 26 до 30 років, дорослішання якої припало на період після розпаду СРСР (N = 354).

Визначення поколінних особливостей соціальних позицій здійснювалось шляхом зіставлення когорти дітей із категорією осіб 1965–1967 років народження («батьків»), які потенційно могли б мати власних дітей 1990–1992 років народження, перебуваючи на той час у 23–27-річному віці. При цьому характеристики батьків фіксувались у двох часових проміжках: у 1995–1997-му, коли представники когорти батьків досягли 28–32 років («батьки I», N = 316), а також у 2018–2020-му, коли їм було 51–55 років («батьки II», N = 248).

Задля повнішої реалізації евристичного потенціалу порівняльного дослідження було додатково виокремлено ще одну підвибірку, до якої належали ті, хто в 1995–1997 роках досяг-

нув 51–55-річного віку, тобто особи 1942–1944 років народження («прабатьки», N = 265).

Перелічені вікові категорії назагал відповідали поколінням, виокремленим у проведених на пострадянському просторі емпіричних розвідках: прабатьки — доперестроєвському, батьки — ранньому перехідному, діти — пострадянському [Пищик, 2010; Семенова, 2001; Семенова, 2003]. Тобто представники кожної когорти мали особливі умови формування та вибудовування життєвого шляху, які неминуче відбивалися на позиції у просторі нерівностей. У комплексному описі її було використано три різновиди дизайну дослідження: трендовий, крос-секційний та когортний.

Перший із них — *трендовий* — спрямований на розгляд категорій осіб однакового віку в різні часові проміжки, що він використаний і Вадимом Радаєвим [Радаев, 2019]. Дизайн застосований при зіставленні когорт дітей та батьків I, а також батьків II та прабатьків. Метою такого порівняння було висвітлення зумовлених переходом до нового суспільного ладу змін у розташуванні населення у стратифікаційних ієрархіях.

Другий — *крос-секційний* — полягає в описі різних категорій населення в окремий момент часу. Так, співвіднесення статусних характеристик батьків II і дітей, а також прабатьків і батьків I дає змогу окреслити вікові особливості місць індивідів на осях ключових стратифікаційних ознак як у сучасному соціумі, так і невдовзі після розпаду СРСР.

Третій різновид дослідницького дизайну — *когортний* — уможливує фіксацію соціоструктурних змін, адже в його межах порівнюють позиції осіб, які народилися в певні періоди, що різняться у часі. Зокрема, це виявляє темпоральні модифікації розміщення когорти батьків у соціальному просторі через розгляд відповідних позицій у підвибірках батьків I та батьків II.

Комбінація вказаних типів дослідницьких дизайнів, проілюстрована на рисунку 2.1.1, забезпечує досить повний опис позицій представників різних поколінь у соціальному просторі, включно з їхнім часовим виміром і специфікою у певний відтинок часу.

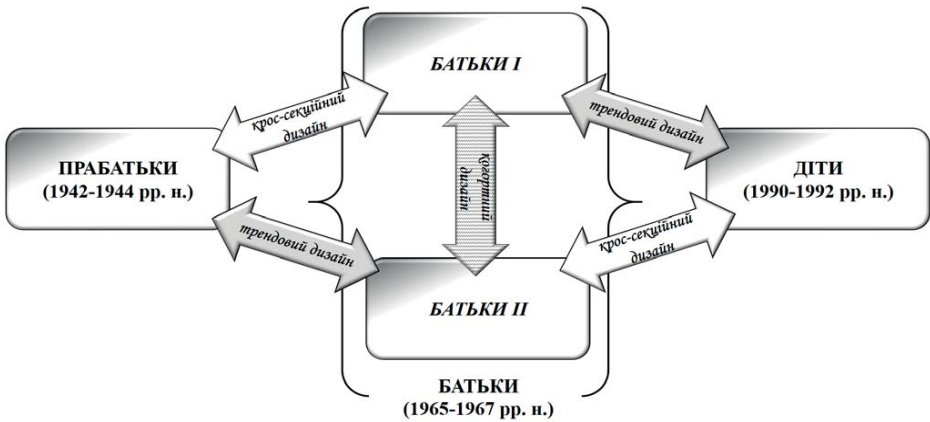

Рис. 2.1.1. Загальна схема опису соціальних позицій представників різних поколінь

Визначення позиції індивідів у просторі багатовимірних нерівностей. Інструментарій дослідження структурних змін українського соціуму мав передбачати врахування комплексної природи нерівностей. Водночас доступні для аналізу масиви даних не були призначені для ґрунтовних розвідок у цьому напрямі, що суттєво обмежувало перелік вживаних змінних. Після опрацювання висновків попередніх розвідок (детальніший огляд підходів до вимірювання стратифікації викладено у: [Малиш, 2019]) було виокремлено три головні групи індикаторів місця індивіда у соціальному просторі.

Перша з них об'єднувала змінні, що вказують на позиції індивідів на осях стратифікаційних ознак, відображуючи володіння дефіцитними ресурсами або доступність життєвих можливостей. До другої групи належали показники, що вимірювали уявлення індивідів про їхнє розташування у стратифікованому просторі. Третя група змінних складалась із тих, що вможлилювали визначення оцінки з боку індивідів легітимності наявної системи розподілу ресурсів і можливостей. Для врахування багатовимірної природи простору нерівностей і виявлення позицій індивідів у ньому дослідницький інструментарій містив всі три групи індикаторів.

Першу групу, спрямовану на визначення *розташування респондента у соціальному просторі*, утворював перелік змінних, подібний до застосованого Мелвіном Л. Коном та його колегами при вимірюванні соціально-стратифікаційної позиції [Кон, Сломчинський, Шоенбах, 2007]: освіта, дохід та професійний статус індивіда.

У масивах даних освіти визначали за допомоги запитання: «Який найвищий рівень освіти ви здобули?», віяло відповідей на яке мало такі альтернативи: 1 – початкова, неповна середня; 2 – середня загальна; 3 – середня спеціальна (технікум, училище, коледж); 4 – перша ступінь вищої освіти (бакалавр); 5 – повна вища освіта (спеціаліст, магістр, аспірантура). Для ранжування за обсягом та складністю професійних знань, здобутих індивідами, вказані категорії було об'єднано у низький (1-2), середній (2) та високий (4-5) освітні рівні (зазначене групування освітніх рівнів апробовано у: [Малиш, Виноградов, 2010]).

Доходи респондентів фіксувалися через запитання: «Який розмір Вашої заробітної платні (стипендії, пенсії) за останній місяць?» Гармонізацію значень змінних для різних років дослідження здійснено шляхом розбиття цих значень у кожного з них на терцилі, що відповідали високому, середньому та низькому доходу.

Професійний статус у студіях М. Кона вимірювали за шкалами престижу (національними та шкалою Треймана), проте шкали, як і запитання, на підставі яких можна було б одержати їхнє значення, у масивах даних були відсутні. Рішення полягало в об'єднанні відповідей на запитання: «Назвіть, будь ласка, тип Вашої зайнятості (роботи) в даний час» за запропонованою Оленою Симончук схемою [Симончук, 2018: с. 247] у чотири категорії – керівники (професійні політики та керівні працівники держапарату; керівники або заступники керівників підприємства, установи, сільгоспідприємства; службовці держапарату або посадові особи); службовці (спеціалісти технічного профілю з вищою або середньою спеціальною освітою; спеціалісти у галузі науки, культури, охорони здо-

ров'я, освіти, дошкільного виховання з вищою або середньою спеціальною освітою; працівники правоохоронних органів, військовослужбовці; службовці з числа допоміжного персоналу); власники (підприємці у великому або середньому бізнесі; особи, які займаються дрібним бізнесом або індивідуальним підприємництвом; фермери); робітники (кваліфіковані робітники; різнороби, підсобні робітники; працівники сільгоспдприємств). Перелічені категорії для подальшого зіставлення позицій індивідів у різних структурних ієрархіях було впорядковано таким чином: високий (керівники), середній (службовці та власники) та низький (робітники) професійний статус. Ще дві категорії осіб – безробітні (зареєстровані безробітні; особи без постійного місця роботи, які мають тимчасові підробітки; ті, хто не працює та не має ніяких джерел доходу) та економічно неактивне населення (учні, студенти, курсанти, аспіранти та ін.; пенсіонери, які не працюють; домогосподарки) – розглядалися лише при загальному описі структури зайнятості поколінь.

Друга група показників мала на меті виявити *сприйняття індивідами своєї позиції у соціальному просторі*. Ключовий індикатор відчуття індивідами власного місця у системі нерівностей ґрунтувався на запитанні: «Уявіть собі, що на сходинах такої собі “драбини” розташовані люди з різним становищем у суспільстві: на найнижчій – ті, хто має найнижче становище, а на найвищій – ті, хто має найвище становище. На яку із цих сходинок ви поставили б себе?»; віяло відповідей варіювало від 1 (найнижчий щабель) до 7 (найвищий щабель драбини). Надалі віяло було трансформовано у три альтернативи: низька позиція (сходинки 1–2), середня позиція (сходинки 3–4) та висока позиція (сходинка 5–7).

Додатково до аналізу було залучено запитання щодо того, як індивіди сприймають рівень свого матеріального забезпечення. Самооцінку рівня добробуту в різні роки опитування визначали відмінним чином. У масивах 1995–1997 років та 2020 року це робили за допомоги запитання: «Оцініть, будь ласка, матеріальний рівень життя Вашої сім'ї» на підставі

шкали, де 0 – найнижчий, а 10 – найвищий рівень. У 2018–2019 роках респондентів просили: «Визначте матеріальний стан Вашої сім'ї загалом за останні 2–3 місяці», пропонуючи альтернативи: 1 – часто не маємо грошей та харчів – інколи жебракуємо; 2 – не вистачає продуктів харчування – інколи голодуємо; 3 – вистачає лише на продукти харчування; 4 – вистачає загалом на прожиття; 5 – вистачає на все необхідне, але нам не до заощаджень; 6 – вистачає на все необхідне, робимо заощадження; 7 – живемо у повному достатку.

Для того, щоб уможливити порівняння інформації для різних поколінь, обидві змінні було трансформовано таким чином, щоб вони включали три рівні самооцінок добробуту – низьку, високу, середню, після чого ці дані було об'єднано в одній змінній. Зокрема, для масивів 1995–1997 та 2020 років низький рівень добробуту утворювали оцінки діапазону [0; 3], у середньому вони варіювали у межах [4; 5], а у високому включали значення [6; 10]. Для масивів 2018–2019 років рівень добробуту вважався низьким для тих, чийх доходів вистачало щонайбільше на продукти харчування, середнім, коли їх було достатньо загалом на прожиття, та високим за умов покриття всіх необхідних витрат, ба й більше.

Третя група із двох ознак вказувала на *легітимність наявних стратифікаційних порядків*, індикаторами якої був ступінь задоволеності індивідів своєю позицією у певній стратифікаційній ієрархії. Перша ознака фіксувала почуття, зумовлені позицією індивідів у соціальному просторі загалом, через відповіді на запитання: «Якою мірою Ви в цілому задоволені своїм становищем у суспільстві на теперішній час?», де 1 – скоріше не задоволений, 2 – важко сказати, задоволений чи ні, 3 – скоріше задоволений. Друга ознака являла собою оцінку економічної ситуації у країні, покликану прямо свідчити про модальність сприйняття реалій господарювання в державі, а опосередковано – про їхню легітимність. Запитання було таким: «Як Ви оцінюєте нинішню економічну ситуацію в Україні?» з 11-бальною шкалою відповідей, згідно з якою 0 – дуже погана, а 10 – дуже добра. Для зручності аналізу

відповіді узагальнено до трьох альтернатив: низька оцінка, якій відповідали значення шкали [0; 3], середня оцінка – [4; 5] та висока оцінка з діапазоном значень [6; 10].

Описаний набір із семи ознак давав змогу описати позиції індивідів у стратифікованому просторі у вимірах об'єктивних параметрів позицій, їх суб'єктивного сприйняття та визнання їхньої легітимності, де кожен із показників мав три рівні (висока, середня та низька позиція). При цьому економічну нерівність можна розглядати крізь призму всіх трьох перелічених вимірів.

Емпірична фіксація мінливості стратифікаційних порядків. Досвід вивчення соціальних змін свідчить, що для цього достатньо порівняти у часі розподіли ознак, що відображають стани, уявлення та оцінки індивідів, котрі перебувають у фокусі дослідницької уваги. Проте обмеження такого підходу полягає у відсутності змоги врахувати взаємозв'язки між різними формами нерівностей, передусім міру узгодженості позицій у різних стратифікаційних ієрархіях та її темпоральну стабільність. Для її характеристики Гергард Ленскі у 1954 році ввів у соціологічний обіг термін «статусна кристалізація» (status crystallization) [Lenski, 1954].

Узагальнюючи висновки емпіричних студій статусної кристалізації, вітчизняна соціологиня Анжела Патракова констатувала її підвищення у транзитивних суспільствах [Патракова, 2006: сс. 270–274]. Тестуючи гіпотезу щодо зростання статусної узгодженості в українському соціумі на даних за 2004–2005 роки, дослідниця відзначила розбіжності в її рівні залежно від самооцінки індивідами власної позиції у соціальному просторі. У тих, хто залічував себе до найнижчих рівнів суспільної ієрархії, кристалізація виявилася найсильнішою, тоді як у тих, хто належав до верхніх щаблів, спостерігалася значна неузгодженість статусних вимірів [Патракова, 2006: сс. 274–287].

На наших даних з'ясування міри статусної кристалізації було реалізовано за допомоги трьох груп показників. Перша група характеризувала *об'єктивну позицію у соціальному прос-*

торі. Для виявлення узгодженості позицій у вимірах економічної, освітньої та кваліфікаційної нерівностей було створено три змінні, серед яких перша фіксувала кількість вищих щаблів, які займав індивід у перелічених ієрархіях, друга – середніх, а третя – нижчих. Значення всіх трьох змінних варіювали у діапазоні [0; 3].

Крім того, індивідів було класифіковано за їхньою узагальненою об'єктивною позицією у соціальному просторі. Структурними елементами типології були такі:

- узгоджений високий статус (ця категорія включала осіб, які мали вищу позицію принаймні за двома стратифікаційними ознаками та жодної нижчої позиції);
- узгоджений середній статус (індивіди із середньою позицією щонайменше за двома стратифікаційними ознаками);
- узгоджений низький статус (ті, хто посідав найнижчу позицію не менш як за двома стратифікаційними ознаками та жодної найвищої позиції);
- неузгоджений статус (до цієї категорії було віднесено тих, у кого були інші комбінації позицій за стратифікаційними ознаками).

Друга група показників уможливила опис *інтегральної позиції у просторі нерівностей*. Узгодженість показників у її межах визначалася на підставі узагальненої об'єктивної позиції у соціальному просторі, розглянутої вище, а також суб'єктивної соціальної позиції та легітимності стратифікаційних порядків (рис. 2.1.2). За наведеним вище алгоритмом розраховували три змінні, значення яких відповідали кількості вищих, середніх та нижчих позицій за включеними до цієї групи трьома стратифікаційними ознаками.

Інтегральна позиція у просторі нерівностей відповідала типології із чотирьох категорій – вища, середня, нижча та неузгоджена. Віднесення індивідів до перших трьох із них відбувалось на тих самих засадах, що й у попередній класифікації. Четверта категорія включала не лише тих, у кого позиції за всіма стратифікаційними ознаками не збігалися, а й тих, хто мав неузгоджені позиції у межах об'єктивного виміру нерівності.

Рис. 2.1.2. Вимірювання інтегральної позиції у соціальному просторі

Третя група ознак була спрямована на з'ясування *узагальненої позиції індивіда у системі економічної нерівності*. Узгодженість її об'єктивного та суб'єктивного вимірів, а також оцінки легітимності наявної системи розподілу благ вимірювалась за кількістю вищих, середніх і нижчих позицій за шкалами відповідних ознак. Класифікація індивідів за узагальненою позицією у системі економічної нерівності повторювала порядок дій, викладений вище для типології об'єктивних позицій у соціальному просторі. Структурні елементи також були аналогічними.

Як результат найзагальніша схема стратифікаційної системи складалася зі статусних характеристик трьох груп: об'єктивних показників позицій у соціальному просторі (економічна, освітня та кваліфікаційна стратифікація), інтегральної позиції у соціальному просторі (об'єктивної, суб'єктивної та оцінної) та позиції у системі економічної нерівності (об'єктивної, суб'єктивної та оцінної). У межах кожної групи індикаторів було побудовано типологію, а також розраховано показ-

ники узгодженості місця за стратифікаційними ознаками, які входять до їхнього складу.

Тим самим уможливилася фіксація соціоструктурних змін упродовж років незалежності, базована на даних початку та актуального стану цього процесу (масиви опитувань за 1995–1997 та 2018–2020 роки), аналізованих у розрізі трьох вікових когорт (дітей 1990–1992 років народження, батьків 1965–1967 років народження, прабатьків 1942–1944 років народження) у межах трьох різновидів дослідницьких дизайнів (трендового, когортного та крос-секційного). Позицію індивідів у просторі нерівностей визначали за допомогою семи індикаторів, які відображали три головні її виміри – об'єктивний, суб'єктивний та за оцінкою її легітимності. Для виявлення кристалізації статусів у різних стратифікаційних ієрархіях було побудовано три типології (об'єктивна позиція у соціальному просторі, узагальнена позиція у соціальному просторі та позиція у системі економічної нерівності), а також обчислено низку показників, які фіксували узгодженість індикаторів, включених до кожної з типологій.

Стратифікаційні профілі представників різних поколінь

Згідно з окресленою вище методологією опис поколінних особливостей розташування індивідів у системі нерівностей було здійснено у два етапи. На першому фіксувалось їхнє місце на осях семи стратифікаційних ознак, які у своїй сукупності відображали три головні виміри нерівності, а на другому – узгодженість позицій у них.

Об'єктивні показники позиції у соціальному просторі. Найбільш вживаними у стратифікаційному аналізі індикаторами лишаються ті, що відображають властиве індивідові володіння ключовими соціальними ресурсами. Як видно з таблиці 2.1.1, за роки незалежності відбулась низка змін у характері розподілу їх серед представників різних поколінь.

Таблиця 2.1.1

**Поколінні відмінності у розміщенні
на осях ключових стратифікаційних ознак, %**

Показники	Прабатьки	Батьки I	Батьки II	Діти
<i>Освіта</i>				
Початкова, неповна середня, середня загальна	76,6	50,6	12,5	14,7
Середня спеціальна (технікум, коледж, училище)	13,6	34,8	43,1	29,9
Вища освіта (неповна, бакалавр, спеціаліст, магістр, аспірантура)	9,8	14,6	44,4	55,4
<i>Кваліфікація</i>				
Керівники	1,6	3,0	2,6	3,9
Службовці	24,1	32,2	27,9	31,1
Власники	1,2	7,3	8,6	5,7
Робітники	43,9	29,6	32,6	32,4
Поза робочою силою	21,3	12,0	15,9	10,9
Безробітні	7,9	15,9	12,4	16,0
<i>Дохід</i>				
Низькі доходи	27,2	33,3	31,8	20,9
Середні доходи	38,5	26,1	34,1	36,6
Високі доходи	34,3	40,6	34,1	42,5

Найпомітніші відмінності було виявлено в освітньому рівні індивідів. Частка осіб із вищою освітою становила 9,8% серед прабатьків проти 44,4% серед батьків II та 14,6% серед батьків I порівняно з 55,4% серед дітей². Натомість суттєво скоротилася кількість тих, хто мав лише неповну та повну середню освіту: якщо серед прабатьків таких було 76,6%, то серед батьків II – лише 12,5%, тоді як серед батьків I – 50,6%, а серед дітей – 14,7%.

Збільшення кількості місць для навчання у ВНЗ після розпаду СРСР зумовило і збільшення частки осіб із вищою освітою у когорті батьків (різниця між батьками I та батьками II становила близько 30%), і на момент досягнення ними у 2018–

²Тут і далі всі описані відмінності значимі на рівні $p \leq 0,05$.

2020 роках віку прабатьків частка тих, хто мав вищу освіту, серед перших виявилася помітно вищою.

У структурі зайнятості зміни стосувалися передусім категорій власників і робітників. Частка осіб, належних до перших, виявилася найнижчою серед прабатьків, сягаючи лишень 1,2%, тоді як серед батьків і дітей вона значимо не різнилася, коливаючись у межах від 5,7% до 8,6%. Натомість кількість робітників серед прабатьків була приблизно на 10% більшою, ніж серед батьків та дітей, сягнувши 43,9%. Наповненість категорій керівників та службовців поколінних розбіжностей не виявила.

Перетворення ієрархії розподілу доходів, як і структури занять, не зачепило її найвищих рівнів – частка осіб, належних до верхнього терциля, не мала значущих міжпоколінних відмінностей. Проте було помічено зменшення частки малозабезпечених – з 33,3% у батьків I до 20,9% у дітей – та зростання частки тих, хто мав середні доходи, з 26,1% у батьків I до 36,6% у дітей. Між батьками II та прабатьками значимих змін у розшаруванні за доходами не спостерігалось.

Дещо модифікувався за роки незалежності характер відмінностей у матеріальному забезпеченні у різних вікових категорій. У 1995–1997 роках було зафіксовано більшу кількість осіб із середніми доходами серед прабатьків порівняно із батьками I (38,5% проти 26,1%), а у 2018–2020 роках батьки II були ширше за дітей представлені серед тих, хто мав низькі доходи (31,8% проти 20,9% відповідно). Тобто дещо вища забезпеченість 50-річних порівняно із 30-річними, відзначена у 1995–1997 роках, не спостерігалася у 2018–2020 роках, коли у 50-річних, навпаки, доходи виявились дещо нижчими, ніж у 30-річних.

Назагал ровесники Незалежності займають найвищі позиції в освітній ієрархії, і серед них найменше робітників. У їхніх батьків за 30 років підвищився освітній рівень, проте розподіли інших показників значимо не змінилися. Водночас їхній освітній рівень є вищим, аніж у прабатьків, та серед них дещо численнішою є категорія власників.

Самооцінка позиції у соціальному просторі. Поряд з об'єктивними показниками позиції у соціальному просторі науковці часто оперують самооцінками. Поколінні особливості розподілів їхніх значень відображено у таблиці 2.1.2.

Таблиця 2.1.2

**Поколінні відмінності у самооцінках позицій
у просторі нерівностей, %**

Показники	Прабатьки	Батьки I	Батьки II	Діти
<i>Позиція на соціальній драбині</i>				
Низька (сходинки 1–2)	52,3	27,7	17,5	13,3
Середня (сходинки 3–4)	45,4	68,8	68,1	61,3
Висока (сходинки 5–7)	2,3	3,5	14,4	25,4
<i>Оцінка матеріального добробуту</i>				
Низький	76,2	67,9	41,3	29,4
Середній	21,9	27,3	38	40,9
Високий	1,9	4,8	20,7	29,7

З часом самооцінки позицій у соціальному просторі набули більш різючих відмінностей, аніж показники об'єктивного соціального статусу. У зіставленні розташування на сходинах соціальної драбини 30-річних індивідів у 1995–1997 та у 2018–2020 роках виявився помітний перерозподіл їх на крайніх позиціях. Серед батьків I частка осіб на найнижчих щаблях становила 27,7%, а у дітей – лише 13,3%, натомість на вищих сходинах розмістилися лише 3,5% батьків I, тоді як серед дітей таких було вже 25,4%.

У 50-річних за вказаний період зміни заторкнули всі ієрархічні рівні показника. Серед прабатьків екстремально високою виявилася частка належних до найнижчого щабля (52,3%), на серединній та найвищій позиціях було зосереджено 45,5% та 2,3% осіб відповідно. У батьків II відсоток тих, хто помістив себе на найнижчих сходинах, становив 17,5%, а на серединних та найвищих сходинах опинилися 68,1% та 14,4% індивідів відповідно.

Що ж до вікових відмінностей у розміщенні індивідів на сходинках соціальної драбини, то загальний тренд становили вищі самооцінки 30-річних: у 2018–2020 роках — кількість дітей на її вершині була значимо вищою, аніж кількість батьків, а у 1995–1997 роках прабадьки здебільшого розташовувалися внизу (52,3%), тоді як батьки I — посередині (68,8%). Водночас у когорти батьків із плином часу покращилася самооцінка позиції у соціальному просторі: відсоток осіб нагорі соціальної драбини у батьків II порівняно з батьками I зріс у чотири рази.

Оцінка матеріального добробуту за роки незалежності також достатньо помітно поліпшилася, однак частка тих, хто представляє її найнижчий рівень, була суттєво вищою, ніж у разі соціальної драбини. Відмінності у розподілах цього показника у різних вікових груп спостерігалися лише у 2018–2020 роках, коли батьки II частіше за дітей відносили себе до малозабезпечених (41,3% порівняно з 29,4% відповідно). Проте самооцінки когорти батьків за період із 1995–1997 до 2018–2020 років покращилися — батьки II порівняно з батьками I частіше відносили себе до середнього (38% проти 27,3%) та високого (20,7% проти 4,8%) рівнів забезпеченості, натомість виявилася меншою частка тих, хто вважав його низьким (41,3% порівняно з 67,9%).

Таким чином, загалом самооцінки населення щодо позицій у соціальному просторі суттєво підвищилися за роки незалежності. При цьому у 2018–2020 роках у характері розподілів відповідей на запитання щодо розташування на соціальній драбині та власного матеріального добробуту виявилися відмінності. Якщо застосовно до соціальної драбини більш як половина відповідей свідчили про серединну позицію, то оцінки забезпеченості розосереджувалися між усіма трьома ієрархічними рівнями.

Оцінки легітимності стратифікаційних порядків. Поряд із показниками об'єктивного та суб'єктивного статусу в системі нерівностей одним із важливих елементів її опису є оцінка легітимності характеру розподілу соціальних благ і можливостей. У таблиці 2.1.3 наведено дані щодо того, як представники різних поколінь сприймають власну позицію у суспільстві та актуальну економічну ситуацію.

Таблиця 2.1.3

**Поколінні відмінності в оцінці легітимності
стратифікаційних порядків, %**

Показники	Прабатьки	Батьки I	Батьки II	Діти
<i>Задоволеність становищем у суспільстві</i>				
Скоріше незадоволені	66,8	63,7	41,5	31,4
Як задоволені, так і ні	24,9	25,5	26,6	32,2
Скоріше задоволені	8,3	10,8	31,9	36,4
<i>Оцінка економічної ситуації</i>				
Низька оцінка [0; 3]	90,5	88,9	66,5	54,8
Середня оцінка [4; 5]	9,1	8,9	24,6	30,5
Висока оцінка [6; 10]	0,4	2,2	8,9	14,7

Задоволеність власним становищем у суспільстві, як і самооцінки позиції у соціальному просторі, за майже 30 років підвищилися. Серед прабатьків їхнє становище не влаштувало 66,8%, тоді як серед батьків II – 41,5%, а влаштувало – 8,3% проти 31,9%. Так само і від батьків I до дітей відсоток незадоволених знизився з 63,7% до 31,4%, а задоволених – зріс із 10,8% до 36,4%. Аналогічні зміни відбулися за роки незалежності у когорті батьків. Водночас розподіли значень цієї змінної у 30-та 50-річних значимо не відрізнялися ані в 1995–1997 роках, ані у 2018–2020-му.

Економічна ситуація як у 1995–1997-му, так і у 2018–2020 роках не викликала у населення оптимізму – кількість тих, хто дав їй оцінки з найнижчого діапазону, коливалася від 54,8% (діти) до 90,5% (прабатьки). Однак стан економіки у 2018–2020 роках респонденти вважали кращим, ніж у 1995–1997-му: значимо меншою була частка низьких оцінок і натомість більшою – середніх та високих. Розподіли значень показника у прабатьків та батьків I виявилися подібними, а от у батьків II та дітей з'явилися розбіжності у відсотках тих, кому він видавався поганим (66,5% проти 54,8% відповідно).

Отже, легітимність системи розподілу благ та можливостей за роки незалежності підвищилася. У 2018–2020 роках суттєво зросла частка тих, кого влаштує становище у соціу-

мі, оцінки стану економіки також покращилися, хоча й не настільки різко. При цьому розподіли за обома показниками у 1995–1997 роках не мали значимих відмінностей, тоді як у 2018–2020-му батьки частіше за дітей давали низьку оцінку економічній ситуації.

Взаємозв'язки між різними формами нерівностей. Нерівний розподіл певного ресурсу часто поглиблює розшарування щодо інших життєвих можливостей. Проте міра узгодженості позицій у стратифікаційних ієрархіях може варіювати як у часі, так і поміж представників певних соціодемографічних категорій.

При зіставленні кореляційних матриць для 7 стратифікаційних ознак, перекодованих у трибальні шкали (кореляція визначена за допомоги коефіцієнта Кендала τ) та розрахованих окремо для кожної з вирізнених підвиборок, виявлено значимий прямий зв'язок у парах індикаторів суб'єктивного статусу індивідів та визнання легітимності стратифікаційних порядків. У прабатьків, батьків I та батьків II були скорельовані всі показники місця у головних стратифікаційних ієрархіях, а у дітей — лише освіта та кваліфікація. Для цієї пари ознак зв'язок виявився найсильнішим у всіх вікових групах (значення коефіцієнта τ варіювали у межах [0,410; 0,502]).

Загалом зафіксовано кореляцію між окремими вимірами об'єктивних і суб'єктивних статусів, а також оцінками легітимності системи розподілу, але переліки пар ознак, для яких вона була значимою, різнилися між підвибірками — спільним трендом виявився зв'язок між доходами й оцінкою матеріального добробуту. Для батьків I та дітей спостерігалася дещо менша кількість пар скорельованих змінних, аніж для прабатьків та батьків II.

Відсутність у кореляційних матрицях змінних, які не були б пов'язаними з жодною іншою, підтвердила доцільність вимірювання статусної кристалізації у представників різних вікових категорій. У таблиці 2.1.4 подано результати класифікації індивідів за узгодженістю об'єктивних показників статусу — освітнього рівня, кваліфікації та доходів.

Таблиця 2.1.4

Поколінні відмінності в узгодженості об'єктивних показників позицій у стратифікаційних ієрархіях, %

Показники	Прабатьки	Батьки I	Батьки II	Діти
Узгоджений низький статус	41,2	25,7	13,8	5,0
Узгоджений середній статус	17,5	38,1	38,9	32,6
Узгоджений високий статус	10,2	10,0	22,2	27,3
Неузгоджений статус	31,1	26,2	25,1	35,1

Згідно з одержаними даними, частки осіб із неузгодженими статусами становили у різних підвибірках від 25,1% до 35,1%, проте значимих розбіжностей між ними зафіксовано не було. Тобто тенденції до підвищення їхньої кристалізації в українському суспільстві не спостерігалось. Однак у 2018–2020 роках дещо змінилося поширення певних типів комбінацій узгоджених параметрів: серед них зменшилася частка низьких (від 25,7% у батьків I до 5% у дітей та від 41,2% у прабатьків до 13,8% у батьків II) і зростає – високих (з 10,0% у батьків I до 27,3% у дітей та з 10,2% у прабатьків до 22,2% у батьків II). Так само і в когорті батьків упродовж 30 років кількість осіб з узгодженими низькими статусами скоротилася із 25,7% до 13,8%. Як у 1995–1997-му, так і у 2018–2020 роках серед 50-річних, порівняно з 30-річними, лишались більшими відсотки осіб з узгодженими низькими статусами.

Про загальне покращення позицій населення у вимірах об'єктивних статусних характеристик за доби незалежності свідчить те, що частки осіб, у яких не було жодної високої позиції за трьома стратифікаційними ознаками, стали меншими у батьків II (37,1%) порівняно з прабатьками (54,7%), а також у дітей (22,7%) порівняно з батьками I (50,2%). Натомість зростає відсоток тих, у кого не було жодної низької позиції: якщо у прабатьків вони становили 19,6%, а у батьків I 39,6%, то у батьків II вони досягли 46,1%, а у дітей – 50,4%. Частки осіб, які мали щонайбільше одну середню позицію, не надто різнилися серед батьків (I і II) та дітей, коливаючись у межах від 61,1% до 67,4%; при цьому найвище значення було зафіксовано для прабатьків (82,7%).

Назагал рівень неузгодженості об'єктивних показників статусів був помірним та відтворюваним у часі, проте характер їхньої кристалізації модифікувався у бік перерозподілу з низьких рівнів до середнього та високого. Крім того, і у 2018–2020-му, і у 1995–1997 роках зберігалось переважання частки низьких узгоджених статусів у 50-річних порівняно з 30-річними.

Ступінь узгодженості об'єктивного, суб'єктивного та оцінного вимірів позицій у просторі нерівностей представлена нижче (табл. 2.1.5).

Таблиця 2.1.5

**Поколінні відмінності в узгодженості
головних вимірів нерівності, %**

Показники	Прабатьки	Батьки I	Батьки II	Діти
Узгоджений низький статус	36,6	25,9	11,0	3,1
Узгоджений середній статус	20,8	33,5	27,7	25,8
Узгоджений високий статус	2,2	3,3	18,7	18,7
Неузгоджений статус	40,4	37,3	42,6	52,4

Найбільша частка неузгоджених статусів була зафіксована у дітей (52,4%), проте значимі відмінності за цим показником існували лише між дітьми та батьками I. Характер кристалізації статусів залежав від часового проміжку: у 1995–1997 роках серед 30-річних виявилось більше, ніж серед 50-річних, осіб з узгодженим середнім статусом (33,5% батьків I проти 20,8% прабатьків), тоді як у 2018–2020 роках серед них відзначено меншу частку тих, хто мав узгоджений низький статус (3,1% дітей проти 11% батьків II).

Позитивні зрушення у розташуванні індивідів у просторі нерівностей за 30 років далися взнаки у доволі суттєвому зменшенні частки індивідів, які не займали найвищих позицій за жодним із трьох показників інтегральної позиції у стратифікованому просторі. У 1995–1997-му вона сягала у прабатьків 83,8%, а у батьків I – 78,8%, а вже у 2018–2020 роках у батьків II та дітей вона становила 55,7% і 42,6% відповідно. Водночас зросла кількість тих, хто не мав жодного низького статусу,

яка серед прабадьків і батьків I становила лише 14% і 26,3%, а вже у батьків II та дітей підвищилася до 53,3% та 63,6%. Хоча б одну середню позицію мали від 39,3% до 46,4% представників цільових підвибірок, тоді як частка тих, у кого не було жодної такої позиції, серед прабадьків, батьків II та дітей становила приблизно 30%. Тільки серед батьків I її розмір виявився суттєво меншим (16,6%), проте й кількість тих, хто мав дві середні позиції, була приблизно на 10% більшою, ніж у інших підвибірках (34,6%).

Відповідно узгодженість головних вимірів позицій індивідів у просторі нерівностей була дещо нижчою, ніж у разі індикаторів об'єктивних статусів, але обидві групи показників виявляли значною мірою подібну за своїм характером узгодженість.

Міра кристалізації індикаторів, які відображують позицію індивідів у системі економічної нерівності, значимо не відрізняється у підвибірках, а отже, не має поколінних відмінностей. Частка неузгоджених позицій дещо перевищує третину (табл. 2.1.6).

Таблиця 2.1.6

Поколінні відмінності в узгодженості показників позиції в системі економічної нерівності, %

Показники	Прабадьки	Батьки I	Батьки II	Діти
Узгоджений низький статус	49,4	44,0	30,4	12,4
Узгоджений середній статус	10,6	13,6	25,5	32,2
Узгоджений високий статус	0	1,6	10,3	21,2
Неузгоджений статус	40,0	40,8	33,8	34,2

Позиції когорти дітей у просторі економічної нерівності є суттєво кращими, аніж у будь-яких інших вікових когорт: для них спостерігався найбільший відсоток тих, хто мав узгоджений високий статус (21,2%). Крім того, у 2018–2020 роках, на відміну від 1995–1997-го з'явилися розбіжності у розташуванні індивідів в економічній ієрархії: кількість батьків II на нижчих позиціях була більшою (30,4% проти 12,4%), а на вищих — меншою (10,3% проти 21,2%), аніж серед дітей. Про позитивні соціальні зміни свідчить зростання з часом часток осіб

з узгодженими середнім (з 13,6% до 25,5%) та високим (з 1,6% до 10,3%) статусами у когорті батьків.

Попри загальне поліпшення позицій індивідів у системі розподілу економічних благ, варто зазначити, що воно було менш виразним, аніж для попередніх форм нерівності: тут збереглися найбільші частки осіб з узгодженим низьким статусом. Водночас відсоток тих, хто не мав жодної низької позиції за трьома показниками узагальненого економічного статусу, також лишався не надто високим (він дорівнював 5,0% у прабабків і 6,5% у бабків I порівняно з 24,6% у бабків II та 40,1% у дітей). Кількість осіб, які не посідали найвищого статусу за жодною з перелічених ієрархій, не виявилася радикально меншою у 2018–2020 роках у зіставленні з 1995–1997 роками (58,1% у прабабків і 52,5% у бабків I та 43,7% у бабків II та 31,4% у дітей).

Таким чином, міра кристалізації показників позиції в економічному просторі, так само як і індикаторів інтегральної позиції у просторі нерівностей, була дещо вищою, ніж для змінних, які вимірювали об'єктивні статуси індивідів. При цьому, попри відтворення тенденції до покращення розташування індивідів у різних стратифікаційних ієрархіях, саме для показників економічного статусу позитивні зміни виявилися найменш виразними.

Вплив позиції у просторі нерівностей на соціальні установки

Поколінні відмінності у розташуванні індивідів у просторі нерівностей породжували закономірні питання як щодо того, чи спостерігатимуться вони і стосовно сприйняття тих чи тих особливостей суспільного устрою, так і щодо впливу узгодженості позицій у стратифікаційних ієрархіях на такі установки. Відповідні сприйняття та настанови виявлялися з використанням наявних у всіх масивах змінних, які зводилася до трьох показників.

Перший свідчив про довіру до ключових владних акторів, відображаючи визнання їхніх дій, спрямованих на відтворення або модифікацію наявних принципів розподілу дефі-

цитних соціальних ресурсів. Для її фіксації було побудовано індекс, значення якого складала середня індикаторів довіри до президента, Верховної Ради та уряду. Вона вимірювалася за допомоги запитань: «Який рівень вашої довіри до ...?», що передбачало такі альтернативи відповідей: 1 — зовсім не довіряю; 2 — переважно не довіряю; 3 — важко сказати, довіряю чи ні; 4 — переважно довіряю; 5 — цілком довіряю. Всі три змінні виявилися добре узгодженими, а Кронбаха для них сягала 0,785 у 1995–1997 роках і 0,867 у 2018–2020-му, що й дало підстави для розгляду їх як виявів спільної латентної змінної.

Другий показник становила самооцінка індивідами локусу контролю, яка опосередковано вказувала на визнання владних інституцій головними агентами соціальних змін на протигагу власній готовності до сприяння розгортанню трансформацій. Запитання для вимірювання цього показника формулювалось таким чином: «Як Ви вважаєте, від чого здебільшого залежить те, як складається Ваше життя?» й передбачало віяло відповідей, де найменше значення відповідало зовнішньому локусу контролю, а найбільше — внутрішньому (1 — здебільшого від зовнішніх обставин; 2 — деякою мірою від мене, але більше від зовнішніх обставин; 3 — однаковою мірою від мене і від зовнішніх обставин; 4 — більшою мірою від мене, ніж від зовнішніх обставин; 5 — здебільшого від мене).

Третій показник відбивав задоволеність життям, фіксуючи, наскільки індивіда влаштує перебіг та актуальний стан його справ, зокрема наявний у нього обсяг ресурсів. Запитання тут було таке: «Якою мірою Ви задоволені своїм життям загалом?», і респондент обирав з-поміж: 1 — зовсім не задоволений; 2 — скоріше не задоволений; 3 — важко сказати, задоволений чи ні; 4 — скоріше задоволений; 5 — цілком задоволений.

Вивчення поколінних розбіжностей в установках здійснювалося з використанням непараметричних тестів для незалежних підвибірок (H -критерію Краскела–Воліса та U -тесту Мана–Вітні при зіставленні пар підвибірок), придатних для порівняння змінних із розподілами значень, відмінних від нормального, а також робустних до невеликого обсягу підвибірок. Головні параметри розглянутих показників подано у таблиці 2.1.7.

Таблиця 2.1.7

Поколінні відмінності в установках, %

Параметри	Прабатьки	Батьки I	Батьки II	Діти
<i>Довіра до ключових владних акторів</i>				
Середнє	2,42	2,29	2,39	2,34
Стандартне відхилення	0,98	0,86	0,99	1,0
Медіана	2,33	2,33	2,33	2,33
<i>Локус контролю</i>				
Середнє	2,37	2,62	2,93	2,91
Стандартне відхилення	1,24	1,17	1,22	1,13
Медіана	2	2	3	3
<i>Задоволеність життям</i>				
Середнє	2,41	2,49	3,05	3,21
Стандартне відхилення	1,03	1,04	1,08	0,97
Медіана	2	2	3	3

Наведені дані передусім увиразнюють суттєву подібність оцінок довіри до ключових політичних акторів у представників різних поколінь — розподіли значень відповідного індексу в підвибірках не мають значущих відмінностей. Ні середні, ні медіани показника у жодній із них не досягали навіть середнього значення шкали індексу, що свідчить про стабільно низький рівень підтримки дій владних суб'єктів. При цьому зміна персоналії урядовців на довіру до них не впливала.

Натомість два інші індикатори продемонстрували певну поколінну варіативність. Так, у сучасному українському суспільстві індивіди мали більш виражений внутрішній локус контролю, аніж на початку формування державності, тобто набула поширення установка на те, щоб пов'язувати події свого життя із власними зусиллями. Примітно, що тоді як у 1995–1997 роках 30-річні дещо сильніше за 50-річних тяжіли до опертя на власні сили, то у 2018–2020-му такі відмінності зникли. Крім того, у когорті батьків із часом спостерігалось підвищення ваги внутрішнього локусу контролю. Описані закономірності здаються логічним наслідком стабільно відтворюваної недовіри до влади та засвоєнням індивідами ефективних практик адаптації до нестабільності українського соціуму.

Загальний рівень задоволеності життям у 2018–2020 роках порівняно з 1995–1997-м зріс: підвищилися і середнє, і медіанне значення індикатора в обох підвибірках. Також частка тих, кого влаштовує, як у них ідуть справи, була вищою, порівняно з тими, кого не влаштовує. Відмінностей у розподілах значень змінної для 30- та 50-річних у жоден із розглянутих часових проміжків зафіксовано не було.

Перевірку гомогенності установок опитаних, які мали відмінні комбінації позицій за стратифікаційними ознаками, проведено, подібно до з'ясування їхніх поколінних розбіжностей, засобами непараметричних статистик. Для кращого наповнення окремих категорій у типологіях за об'єктивною, інтегральною та економічною позицією було об'єднано осіб з узгодженим середнім та високим статусами. Результати аналізу даних в узагальненій формі подано в таблиці 2.1.8.

Таблиця 2.1.8

**Поколінні відмінності впливу позиції
у соціальному просторі на установки, %**

Установки	Прабатьки	Батьки I	Батьки II	Діти
<i>Узагальнена об'єктивна позиція</i>				
Довіра до ключових владних акторів	–	–	–	–
Локус контролю	–	–	–	–
Задоволеність життям	+	–	–	–
<i>Інтегральна позиція у просторі нерівностей</i>				
Довіра до ключових владних акторів	+	–	+	–
Локус контролю	+	+	–	+
Задоволеність життям	+	+	+	+
<i>Узагальнена позиція у системі економічної нерівності</i>				
Довіра до ключових владних акторів	+	–	–	–
Локус контролю	–	–	+	+
Задоволеність життям	–	+	+	+

Примітки: Позначка «+» відповідає установці, значення якої варіюють у представників страт, виокремлених за вказаним показником; позначка «–» — установці, за якою відсутні відмінності у розподілах значень у представників страт, виокремлених за вказаним показником.

Узагальнена об'єктивна позиція диференціювала лише рівень задоволеності життям однієї підвибірки — прабатьків. Так, особи з узгодженою високою або середньою позицією оцінювали її дещо краще за тих, хто мав низьку або неузгоджену позицію: у перших середнє значення показника становило 2,69 (1,02), тоді як у решти двох — 2,34 (0,99) та 2,16 (0,98) відповідно³. Інтегральна позиція у просторі нерівностей зумовлювала варіативність у всіх установках. Здебільшого в окремих підвибірках такі відмінності спостерігалися для двох показників, виняток становили прабатьки, у яких їх було зафіксовано для всіх трьох параметрів.

Залежність довіри до головних владних акторів від розташування у просторі нерівностей була властива прабатькам та батькам II. При цьому якщо серед прабатьків особи з низьким статусом дещо менше довіряли посадовцям, аніж ті, чий статуси були неузгодженими, то у батьків II ці розбіжності набули більшої виразності. Середнє значення індексу довіри індивідів з узгодженим низьким статусом виявилось суттєво меншим, аніж у тих, хто знаходився на верхівці стратифікаційної ієрархії або мав неузгоджені позиції у ній — 1,69 (0,83) у перших проти 2,41 (0,97) та 2,52 (1,02) у решти.

Локус контролю не варіював залежно від місця у соціальній ієрархії лише у підвибірці батьків II. У всіх інших підвибірках існувала різниця в орієнтаціях осіб з узгодженими вищими та нижчими позиціям, хоча між іншими парами позицій значимих відмінностей зафіксовано не було. Особливо помітну відмінність у мірі орієнтації на себе серед осіб із високими та низькими статусами зафіксовано у дітей, її середні значення становили 3,21 (1,07) проти 2,29 (0,95) відповідно.

Задоволеність життям виявилася чутливою до розташування у соціальному просторі у всіх підвибірках. У прабатьків найкраще самопочуття мали особи з вищим статусом — середнє значення показника сягало 2,88 (1,08), але у тих, хто мав низький або неузгоджений статус, значущих відмінностей у його рівні не виявлено (середнє значення показника: 2,17 (0,89) та 2,33 (1,03) відповідно).

³Тут і далі в дужках наведено середньоквадратичне відхилення значення показника.

У решті підвибірок було зафіксовано найнижчий рівень задоволеності життям серед індивідів із низьким статусом, але розбіжностей у розподілі значень показника у тих, хто мав вищий або узгоджений статус, не простежувалось. Водночас серед осіб із низьким статусом середнє значення цього показника слабо варіювало між підвибірками: у батьків I воно становило 1,98 (0,91), у батьків II – 2 (0,94), а у дітей – 2,14 (0,69). Тобто оцінка доступності життєвих можливостей, попри певні заходи з вирівнювання з боку держави, в індивідів, розташованих унизу соціальної ієрархії, лишалася без суттєвих змін. Позиція у просторі економічної нерівності мала суттєвіший вплив на орієнтації дітей та батьків II, зумовлюючи розбіжності у розподілах значень двох установок цих категорій осіб, тоді як у прабатьків та батьків I вона диференціювала лише один атигюд.

Довіра до владних акторів у трьох із чотирьох підвибірок не залежала від позиції індивіда у вимірах економічної стратифікації. Лише серед прабатьків її значення досягли мінімуму в тих, хто мав низький узгоджений економічний статус – середнє значення показника для цієї категорії осіб становило 2,19 (0,96), тоді як у осіб з узгодженим високим та неузгодженим економічним статусом воно було дещо вищим, дорівнюючи 2,94 (1,17) і 2,51 (0,9) відповідно.

Батьки II та діти, які займали різне місце у вимірах економічної нерівності, мали неоднакові думки щодо того, від чого залежить їхнє життя. У батьків II найвищий рівень опертя на себе демонструвала категорія осіб із неузгодженими статусами (середнє показника сягало 3,33 (1,2) порівняно із 2,59 (1,37) серед тих, хто мав високий статус і 2,83 (0,9) серед тих, у кого він був неузгодженим). Серед дітей відмінності в розподілах значень змінної були наявні лише в осіб із неузгодженими та низькими статусами (середні дорівнювали 3,12 (1,11) і 2,52 (0,71) відповідно).

Вплив економічного статусу на задоволеність життям найяскравіше проявився у 2018–2020 роках. Як у батьків II, так і у дітей її середня оцінка в межах категорії осіб з узгодженим

низьким статусом виявилася приблизно на 1 пункт нижчою, ніж з боку тих, хто мав високий або неузгоджений статус. У 1995–1997 роках розподіли значень змінної у підвибірці батьків I значимо різнилися в індивідів з низькою та з високою позицію, проте відмінності були менш яскравими. Середня задоволеність життям серед осіб із низьким статусом становила 2,25 (1,05), тоді як серед осіб із високим та середнім статусом – 2,86 (0,99).

Назагал найменша варіативність настанов індивідів зумовлювалася об'єктивною позицією у соціальному просторі, а найбільша – інтегральною. Якщо перший показник давав змогу розрізнити лише задоволеність життям, та й то лише в одній із підвбірок, то у стратах, виокремлених на підставі другого, різнилися як задоволеність життям, так і локус контролю та довіра до владних акторів. Позиція у просторі економічної нерівності також впливала на всі три настанови, але у частині підвбірок кількість тих, де розподіли значень варіювали, виявилася меншою, ніж для інтегральної позиції.

Висновки

Осмилення наслідків соціальних трансформацій, а надто таких масштабних, як зміна суспільного ладу, наразі перебуває на порядку денному української соціології. Один із напрямів такої рефлексії є висвітлення модифікацій профілів стратифікації. Алгоритм комплексного вимірювання соціоструктурних змін упродовж часів незалежності мав відповідати низці вимог, серед яких: коректний вибір емпіричної бази розвідки та цільових категорій дослідження; фіксація інструментарієм багатовимірного характеру нерівності; врахування особливостей взаємозв'язків між окремими формами нерівності в різні моменти часу.

Відтак порівняльна розвідка ґрунтувалася на даних, що репрезентують періоди початку розбудови державності та її актуального стану, в межах яких зіставлялася інформація щодо трьох поколінь – прабатьків, батьків (характеристики вимірювались у двох точках) та дітей. Для цього було викори-

стано комбінацію крос-секційного, когортного та трендового дослідницьких дизайнів. Стратифікаційні профілі індивідів визначалися за допомоги трьох показників: об'єктивної позиції у соціальному просторі; узагальненої позиції в системі економічної нерівності та інтегральної позиції у просторі нерівностей. Зазначені показники являли собою типології з чотирма категоріями – три узгоджені статуси (високий, середній, низький) та неузгоджений статус.

За роки незалежності відбулася низка поколінних змін у стратифікаційних ієрархіях, в уявленнях індивідів про розташування у просторі нерівностей, а також в оцінках легітимності системи розподілу дефіцитних благ та можливостей. Ровесники Незалежності у свої 30 років були набагато освіченішими, ніж їхні батьки в такому самому віці, а також частіше мали вищу освіту порівняно з батьками у передпенсійному віці. Тобто діти одразу набували вищу освіту, а батьки додатково навчалися впродовж трудового життя. Серед дітей значно меншою є частка осіб з низькими доходами порівняно з батьками, які вже збираються на пенсію. Водночас частки осіб з високими доходами практично однакові в усіх трьох поколіннях.

Самооцінки позицій у соціальному просторі у 2018–2020 роках є суттєво кращими, ніж у 1995–1997-му. Так само зріс і рівень легітимності стратифікаційних порядків. Саме покоління ровесників Незалежності позиціонує себе вище за батьків в обох їхніх вікових точках: на сходинках соціальної драбини, на шкалі власного добробуту, в оцінках задоволеності позицією у соціумі та економічною ситуацією.

Між 1995–1997 і 2018–2020 роками змінився загальний характер кристалізації (узгодженості) статусів на шкалах освіти, кваліфікації, доходів. Домінантний тренд полягає у збільшенні частки тих, хто мав узгоджений високий та середній статуси та, навпаки, зменшення частки тих, у кого він був низьким, що простежувалося для показників об'єктивної, інтегральної та економічної позиції. При цьому відсотки осіб з узгодженим низьким статусом досягають свого мінімуму саме у покоління дітей. Водночас міра кристалізації статусних характеристик

виявилася стабільною у часі – частка осіб з неузгодженим статусом загалом не мала поколінних розбіжностей, що свідчить про незмінність у часі принципів розподілу дефіцитних ресурсів.

З-поміж трьох виокремлених установок індивідів, пов'язаних із відтворенням стратифікаційних порядків, поколінні відмінності були притаманні лише двом – локусу контролю та задоволеності життям. У 2018–2020 роках населення України більшою мірою виявляло схильність вважати себе відповідальним за те, як складається його життя, ніж це було у 1995–1997-му. Так само зросла і його задоволеність життям. У межах кожного з часових проміжків вказані установки були доволі подібними в обох поколінь – прабатьків і батьків I для першої установки і батьків II та дітей для другої. Водночас недовіра до ключових владних акторів однаковою мірою була притаманна прабатькам, батькам і дітям, ніби успадковувана від покоління до покоління.

Три показники позицій індивідів у просторі нерівностей не однаковою мірою диференціювали їхні установки. Ті не залежали (за винятком задоволеності життям у прабатьків) від об'єктивних показників володіння ключовими соціальними благами, проте зумовлювалися інтегральною позицією у соціальному просторі та місцем у системі економічної нерівності.

Вплив узгодженості індикаторів інтегрального та матеріального статусів на установки представників різних поколінь мав певну варіативність. Найвищий локус контролю був властивий особам із високою позицією, досягаючи свого максимуму для покоління ровесників Незалежності. Що ж до економічного статусу, найсильнішу орієнтацію на власні сили демонстрували ті, в кого різні виміри цього статусу не виявляли узгодженості, однак у дітей ця залежність не була настільки ж виразною, як у батьків II. Найнижчу задоволеність життям відчували особи з узгодженим низьким статусом, але розрив у її значеннях між цією категорією і тими, хто мав високу або неузгоджену позицію, був помітнішим у дітей та батьків II, аніж у прабатьків.

Джерела

Кон, М.Л., Сломчинський, К., Шоенбах, К. (2007). Вимірювання соціальної стратифікації, особистості та професійної самостійності у соціалістичній Польщі. В: В.Є. Хмелько (ред.), *Соціальні структури і особистість: дослідження Мелвіна Л. Кона і його співпрацівників* (пер. з англ.) (сс. 491–513). Київ: ВД «Києво-Могилянська академія».

Малиш, Л. (2019). *Принципи та правила вимірювання структурних нерівностей у соціології*. Київ: НаУКМА.

Малиш, Л., Виноградов, О. (2010). Освіта як передумова виходу молоді на ринок праці. В: С. Оксамитна, О. Виноградов, Л. Малиш, Т. Марценюк, *Молодь України: від освіти до праці* (сс. 81–103). Київ: НаУКМА.

Патракова, А. (2006). Статусные неконсистентности. В: С. Макеев (ред.), *Новые социальные неравенства* (сс. 270–289). Киев: Институт социологии НАН Украины.

Пищик, В.И. (2010). Типология ментальности советских и постсоветских поколений. *Российский психологический журнал*, 7 (3), 18–23.

Радаев, В. (2019). *Миллениалы: Как меняется российское общество*. Москва: ИД Высшей школы экономики.

Семенова, В.В. (2001). Дифференциация и консолидация поколений. В: В.А. Ядов (ред.), *Россия: трансформирующееся общество* (сс. 256–271). Москва: КАНОН-пресс-Ц.

Семенова, В.В. (2003). Современные концептуальные и эмпирические подходы к понятию «поколение». В: Л.М. Дробижева (ред.), *Россия реформирующаяся: Ежегодник* (сс. 213–237). Москва: Институт социологии РАН.

Симончук, О. (2018). *Соціальні класи в сучасних суспільствах: евристичний потенціал класового аналізу*. Київ: Інститут соціології НАН України.

Lenski, G. (1954). Status Crystallization: A Non-Vertical Dimension of Social Status. *American Sociological Review*, 19(4), 405–413.